

ARTICLES CENTRALS

Cap a la mexicanització de Colòmbia

Gustavo Duncan

Professor visitant de la Universidad EAFIT i professor assistent de la Universidad de los Andes

Un col·lega mexicà em va preguntar quina era la diferència entre els narcotraficants colombians i els mexicans. La meua resposta, segons ell, va ser la mateixa que li havien donat altres colombians estudiosos del tema. A Mèxic els narcotraficants no han hagut d'afrontar mai l'amenaça de poderoses guerrilles. Per tant, no han hagut de muntar exèrcits irregulars per sobreviure. N'hi havia prou amb guardaespalles i bandits per fer la guerra. En canvi, els narcotraficants colombians, des de molt petits, van haver d'aprendre l'art de controlar territoris amb sang i foc.

En peu de guerra des del començament

A principis de la dècada de 1980, les diferents agrupacions guerrilleres que hi havia a Colòmbia van aprofitar la disponibilitat de nous recursos per expandir la seva presència territorial. Aquests recursos tenien el seu origen en activitats criminals, principalment el segrest i l'extorsió. Les víctimes eren les empreses, els terratinents, els comerciants i qualsevol que tingués una cosa de valor en les zones on arribava la guerrilla. Ràpidament, els narcotraficants van començar a ser víctimes de segrestos i extorsions. Eren molt atractius ja que si algú tenia diners en aquestes zones eren ells. El que les guerrilles no van presagiar era que els narcotraficants no només tenien recursos per defensar-se sinó que també tenien decisió per enfrontar-se a ells. No van trigar gaire en formar els seus exèrcits paramilitars i, fins i tot, cooptar grups paramilitars de camperols, ramaders i notables rurals que no tenien ni els recursos ni la disposició per entrar en una guerra brutal.

La gran paradoxa era que mentre a les selves remotes del sud del país les guerrilles rebien abundants pagaments dels narcotraficants per cuidar els seus laboratoris de cocaïna, al nord s'enfrontaven a mort amb els seus exèrcits paramilitars. Als anys noranta, quan Colòmbia es va convertir en el primer productor mundial de fulla de coca, la situació va ser encara més irònica. Les guerrilles protegien els cultivadors de coca mentre que els paramilitars protegien els narcotraficants que compraven la base de coca a aquests cultivadors per transformar-la en cocaïna i col·locar-la als mercats internacionals. La droga es podia comerciar entre enemics però la dominació d'un territori era innegociable. Així, la guerra de les drogues des de sempre ha estat una lluita entre enemics a mort que, d'una manera o altra, estan vinculats a un mateix negoci. No només les guerrilles, els paramilitars i les màfies han protegit els narcotraficants, en el propi estat s'han covat extenses xarxes de protecció il·legal. Existeix suficient documentació sobre com els narcotraficants van finançar diverses campanyes presidencials, això sense esmentar les aliances entre les autoritats, els grups paramilitars i els empresaris de la droga.

“ La guerra sempre ha estat una lluita entre enemics a mort. No només les guerrilles, els paramilitars i les màfies han protegit els narcotraficants, en el propi estat s'han covat extenses xarxes de protecció il·legal ”

Una violència sota control

Mentrestant, a Mèxic, la violència dels càrtels de la droga no anava més enllà d'un assumpte de delinqüents. No eren guerres com a tal, eren vendettes. El règim del PRI castigava qualsevol forma de dissidència. Sense importar que es tractés d'una activitat il·lícita, els narcotraficants s'havien de sotmetre a l'autoritat de la classe política i de les autoritats priistes. El poder polític formal assignava el control de les places de les drogues i, si un narcotraficant no complia les regles establertes, era eliminat pels

aparells de seguretat de l'estat. Una d'aquestes normes era precisament mantenir reduïts els nivells de violència per no afectar la població.

Quan el règim priista va arribar a la seva fi amb el canvi de segle, els mecanismes de control estatals sobre el narcotràfic es van relaxar. El preu de la democratització de Mèxic va ser l'increment de la violència. Els nous polítics que van arribar al poder en els estats i municipis perifèrics es van trobar que no comptaven amb el suport de les agències de seguretat de nivell central per evitar que els càrtels imposessin la seva autoritat. Els canals de comunicació entre el centre i la perifèria, agenciats d'una manera expedita per un partit únic de govern, es van perdre quan es va acabar l'hegemonia del PRI. Les policies municipals no feien la competència als nous aparells de guerra dels narcotraficants. A més, malgrat la democratització, la corrupció va continuar sent part del paisatge polític. Els alcaldes i governadors continuaven rebent suborns dels narcotraficants, però ara havien perdut el seu poder sobre ells.

Colombianització?

Amb els narcotraficants acaparant l'exercici del poder local, ja sigui a través de la cooptació dels mandataris municipals o amb la imposició dels seus aparells de força, la violència dels càrtels no va trigar gaire en involucrar la població sota el seu control. Les vendettes es van convertir en guerres. Els atemptats contra faccions enemigues inevitablement comportaven víctimes civils. És més, calia mediatitzar la crueltat perquè la base social de l'enemic rebés els missatges del terror. Els cossos decapitats, els cadàvers penjant dels ponts i els vídeos públics de matances eren part del nou repertori de la violència. Des de llavors es va començar a parlar de la colombianització de Mèxic.

Però, malgrat la comparació, els càrtels mexicans no han escalat el nivell de la guerra fins a l'ús sistemàtic de magnicidis i de terrorisme indiscriminat com va fer Pablo Escobar. Molt menys, han adquirit una capacitat militar mitjanament propera a la que van tenir, en el seu moment, els caps paramilitars que van controlar el negoci de les drogues a Colòmbia després de la caiguda del Càrtel de Cali. Mai no han necessitat tanta organització militar per l'ús de la violència perquè mai s'han enfrontat a un enemic amb un propòsit polític tan ambiciós: la presa del poder nacional. Aquest

propòsit de les guerrilles marcaria una diferència substancial en l'escala de l'organització de la violència, ja que exigia la construcció d'un exèrcit regular amb la capacitat de disputar a l'estat el control territorial.

Els narcotraficants colombians, per pura reacció contra aquesta amenaça, van haver de muntar exèrcits equivalents per no ser arrasats en l'enfrontament. No només això, la naturalesa de l'amenaça va facilitar les aliances amb alguns sectors de l'estat i de les elits legals. Els motius excedien la pura corrupció. El que estava en joc era la seva pròpia supervivència i el manteniment de l'ordre social en els espais perifèrics cap a on la guerrilla avançava com a part de la seva estratègia de presa del poder central.

Si bé la lluita pel control territorial a Mèxic és actualment part del repertori dels càrtels mexicans, la seva lògica operativa és més pròpia de les formes de dominació criminal i segueix un altre tipus d'accions. Els càrtels s'especialitzen en el control de transaccions socials i de regions perifèriques que estan fora de l'abast, i fins i tot de l'interès, de les institucions de l'estat. Les guerres es duen a terme amb sicaris i guardaespalles, la funció dels quals és vigilar i regular les regions en disputa per garantir la producció de rendes criminals. No existeix una amenaça provinent de grans exèrcits que els obligui a desenvolupar un verdader desplegament militar al territori. Són guerres més simples. Un atac típic consisteix en realitzar incursions en un territori per eliminar als 'falcons' (vigilants), sicaris i operaris del càrtel enemic. D'aquesta manera, no poden protegir la plaça i l'organització atacant és capaç de desplegar els seus propis vigilants i assassins al territori.

“ La forma mexicana de fer la guerra és el que ja està succeint a Colòmbia arran del debilitament de la guerrilla i del procés de pau amb les FARC ”

El propòsit polític dels càrtels mexicans és menys complex que el de les guerrilles: dominar societats perifèriques per extreure les rendes que generen. Per als bandits rasos, als quals es delega la vigilància i la regulació d'un territori, aquestes rendes

provenen de tota una sèrie d'activitats locals que van des de la venda de drogues al detall fins a l'extorsió del comerç legal. Però aquestes rendes són engrunes si es comparen amb el botí del càrtel que organitza la presa de la plaça i després delega el seu control als bandits rasos: la utilització del territori per al tràfic internacional de drogues. Allà és on hi ha les grans rendes de la guerra.

Més aviat mexicanització

La gran paradoxa és que aquesta forma mexicana de fer la guerra és el que ja està ocorrent a Colòmbia arran del debilitament de la guerrilla i del procés de pau amb les FARC. Els hereus dels paramilitars són organitzacions que deleguen a bandits locals el control de les rendes menors en un territori concret. A canvi, es lucren de la franquícia territorial que atorguen als criminals rasos. Per allà es produeix, es transporta i es blanqueja la droga que va cap als mercats internacionals.

D'aquesta manera, silenciosament, estem assistint a la mexicanització de Colòmbia. De la mateixa manera que Chapo Guzmán i Mayo Zambada poden controlar la meitat del narcotràfic de Mèxic des d'una de les seves regions més remotes, les muntanyes de Sinaloa, uns camperols d'Urabá, des de les selves de Darién, poden controlar un altre lloc de Colòmbia. Avui en dia el control dels urabeños, a través de la seva delegació de poder a bandes de criminals locals, inclou Buenaventura, la Camperola, les planes, les àrees històriques del Càrtel de Medellín i fins i tot arriben al territori dels Rastrojos, al nord de la Vall.

Sense l'amenaça de la guerrilla, una gent humil d'Urabá va copiar dels mexicans una forma efectiva i rendible de controlar territoris per al narcotràfic internacional.

Fotografia : Eneas De Troya / CC BY / Desaturada.

© Generalitat de Catalunya